

Meyza, Katarzyna

Błonie - miasto, w świetle najnowszych obserwacji archeologicznych

Rocznik Mazowiecki 13, 137-145

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Meyza

Błonie — miasto, w świetle najnowszych obserwacji archeologicznych

Ostatnia dekada XX w. w historii Błonia zapisze się jako okres ożywienia, czego dowodem są liczne inicjatywy tak w dziedzinie budownictwa prywatnego, jak i modernizacji urządzeń komunalnych miasta. Zmienia się wygląd miasta, powstają nowe estetyczne kamieniczki wokół Rynku, na którym układa się nową nawierzchnię, stawia stylowe latarnie i sadi drzewa. Wszystkie te zmiany, które wiążą się z prowadzeniem robót ziemnych objęte zostały nadzorem archeologicznym, mającym na celu rozpoznanie i dokumentację obiektów zachowanych w ziemi. Program ten obejmuje obszar historycznego układu miejskiego Błonia. Powstał jako naturalna konsekwencja działania Państwowej Służby Ochrony Zabytków i aktywności mieszkańców miasta.

Błonie może poszczycić się metryką jedną z najstarszych na Mazowszu. Grodzisko w Błoniu, datowane na VIII–XIII w., poprzedza osadę targową posiadającą kościół, która w 1380 r. otrzymuje przywilej lokacyjny na założenie miasta według prawa chełmińskiego. O kościele pod wezwaniem św. Trójcy sądzi się, iż był siedzibą parafii już w XII w., natomiast w źródłach historycznych jest poświadczony dla roku 1257. Obecnie istniejący, został wzniesiony i uposażony przez Konrada II w 1288 r. dla kanoników regularnych z Czerwińska¹.

Ostatnio badania archeologiczne skupiły się głównie wokół Rynku, który, jak się sądzi, wytyczono w końcu XVII w. po zakończeniu wojny szwedzkiej.

Lustracja z 1660 r. podaje dane o zniszczeniach dokonanych w czasie wojny szwedzkiej „teraz po spaleniu przez nieprzyjaciela tegoż miasta dopiero mieszczanie do siebie przychodzić i budować się poczynają, gdzie na ten czas domów nie więcej niż 33”. Podczas gdy wcześniej było domów 184².

Obserwacje archeologiczne prowadzono przy budowie domów: w pierzei północnej Rynek 8 w roku 1996³, zachodniej Rynek 18 i 17⁴ oraz w narożniku

¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. X, *Dawne województwo warszawskie*, pod red. I. Galickiej i H. Sygietyńskiej, z. 17, *Powiat pruszkowski*, Warszawa 1970.

² S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 392.

³ K. Meyza, *Sprawozdanie z archeologicznych badań interwencyjnych przeprowadzonych na stanowisku Błonie — Miasto, Rynek*, nr ew. 31, obr. 16 (mps w archiwum PZOZ Oddział Wojewódzki w Warszawie).

północno-zachodnim u zbiegu ulic Warszawskiej i Traugutta w roku 1997 (ryc. 1A). Aktualnie nadzorowane są wszystkie wykopy w obrębie Rynku zarówno te pod nasadzenia drzew ozdobnych, jak i głębsze dla wodociągu.

Wyniki dotychczasowych obserwacji i zebrany w czasie ich trwania ruchomy materiał zabytkowy pozwalają na weryfikację dotychczasowego poglądu na dzieje Błonia, a szczególnie zasiedlenia terenów wokół Rynku.

Pierwszym sygnałem były rezultaty uzyskane w trakcie archeologicznych prac interwencyjnych przy budowie domu w Rynku pod nr 8 na narożniku z ul. Kościuszki⁵. Potężny wykop fundamentowy o głębokości 4 m i wymiarach 20,75 x 10,80 m pozwolił na zarejestrowanie warstw i obiektów, a daleko idąca ingerencja w grunt naturalny (calec) wyklucza pominięcie warstw niwelacyjnych, czystych pod względem zawartości kulturowej. Podstawowym rezultatem tych robót było odsłonięcie warstwy kulturowej najprawdopodobniej z 2. połowy XV w., będącej pierwszą w sekwencji czterech innych późniejszych od niej w czasie. Warstewka niwelacji oddziela warstwę późnośredniowieczną od ułożonych wyżej, w których znaleziono interesujący materiał zabytkowy z XVII i XVIII w. Niewielka ilość ruchomego materiału zabytkowego znalezionego w samej warstwie nie stanowiła podstawy do uogólnień na poziomie wniosków historycznych, natomiast zwróciła uwagę na możliwość wystąpienia wokół Rynku śladów jego zamieszkiwania nawet w XV w.

Rok 1997 przyniósł kolejne wyniki badań archeologicznych prowadzonych wokół Rynku.

Budowa nowej kamieniczki u zbiegu ul. Poznańskiej i zachodniej pierzei Rynku (Rynek 18), pozwoliła na przebadanie wąskiego pasa terenu otaczającego pozostałości istniejącego tu wcześniej budynku. Stwierdzono występowanie warstw kulturowych i dołu oszalowanego drewnem, zniszczonych przez masywny kamienny fundament kamienicy z końca XVIII w. Interesującym okazał się dół, który nazwano roboczo „piwniczką”. Ścianę zachodnią piwniczki zniszczył kamienny fundament, ściana wschodnia tkwi pod powierzchnią Rynku, a południowa przebiega równoległe do linii ul. Poznańskiej. Podłoga piwniczki znajduje się 2,7 m od współczesnej powierzchni Rynku, a tworzy ją warstwa wiórów drzewnych. Z jej wypełniska, zasypu, wydobyto jednorodny materiał zabytkowy. Są to fragmenty naczyń kuchennych z początków XVI w. Najprawdopodobniej obiekt ten przestał funkcjonować w połowie XVI w. Z piwniczką należy wiązać warstwę kulturową szarej zbitej ziemi ułożonej na gruncie naturalnym tzw. calcu. Jej strop wystąpił na głębokości 50 cm od współczesnej powierzchni ul. Poznańskiej, a w spągu wystąpiły zagłębienia, w których skumulował się materiał zabytkowy. Pozwala on datować tę warstwę na wiek XVI.

⁴ K. Meyza, Wstępne sprawozdanie z ratowniczych prac archeologicznych, Błonie — teren nieruchomości nr 919, lokalizacja Rynek 18, u zbiegu z ul. Poznańska, posesja znana pod nazwą „Zachęta” (mps w archiwum PSOZ Oddział Wojewódzki w Warszawie).

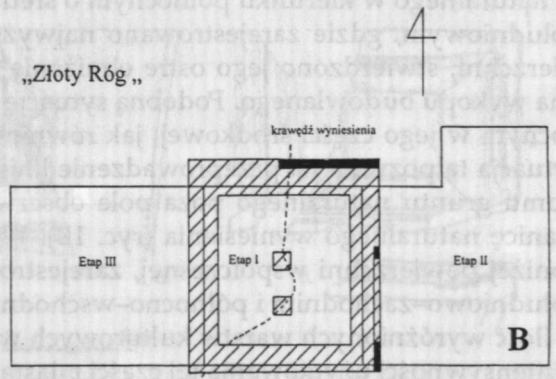
⁵ Prace przeprowadzono na wniosek pp. Małgorzaty i Andrzeja Małeckich właścicieli projektowanego budynku.

Od strony południowej, to znaczy od ul. Poznańskiej uwarstwienia nad nią zniszczył wykop pod trację telekomunikacyjną, natomiast w pobliżu kamienicy Rynek 17, w części północnej, zachował się fragment, gdzie nad XVI-wieczną warstwę narosła warstwa zawierająca materiał zabytkowy z XVII i XVIII w. Podobna sytuacja wystąpiła na zachodnim obrzeżu poza linią kamiennego fundamentu.

W tym samym czasie na zapleczu kamienicy Rynek 17 wykonano wykop pod poszerzenie istniejącej piwnicy. Znalaziono tu kontynuację uwarstwień obserwowanych w zachodniej części parceli Rynek 18 i tym samym uzyskano przekrój przez nie od ul. Poznańskiej w głąb zaplecza zachodniej pierzei Rynku.

Obecnie w tej części Rynku do badań pozostają jedynie zaplecza budynków i strefa chodnika.

Tuż po zakończeniu prac dokumentacyjnych na stanowisku Rynek 18 i 17 podjęto nadzór archeologiczny przy I etapie budowy obiektu handlowo-mieszkalnego na posesji zlokalizowanej w północno-zachodnim narożniku Rynku u zbiegu ulic Warszawskiej i Traugutta, posesja ta znana jest w Błoniu pod nazwą „Złoty Róg”⁶.

Ryc. 1A. Błonie, plan miasta z naniesionymi posesjami, na których prowadzono interwencyjne badania archeologiczne

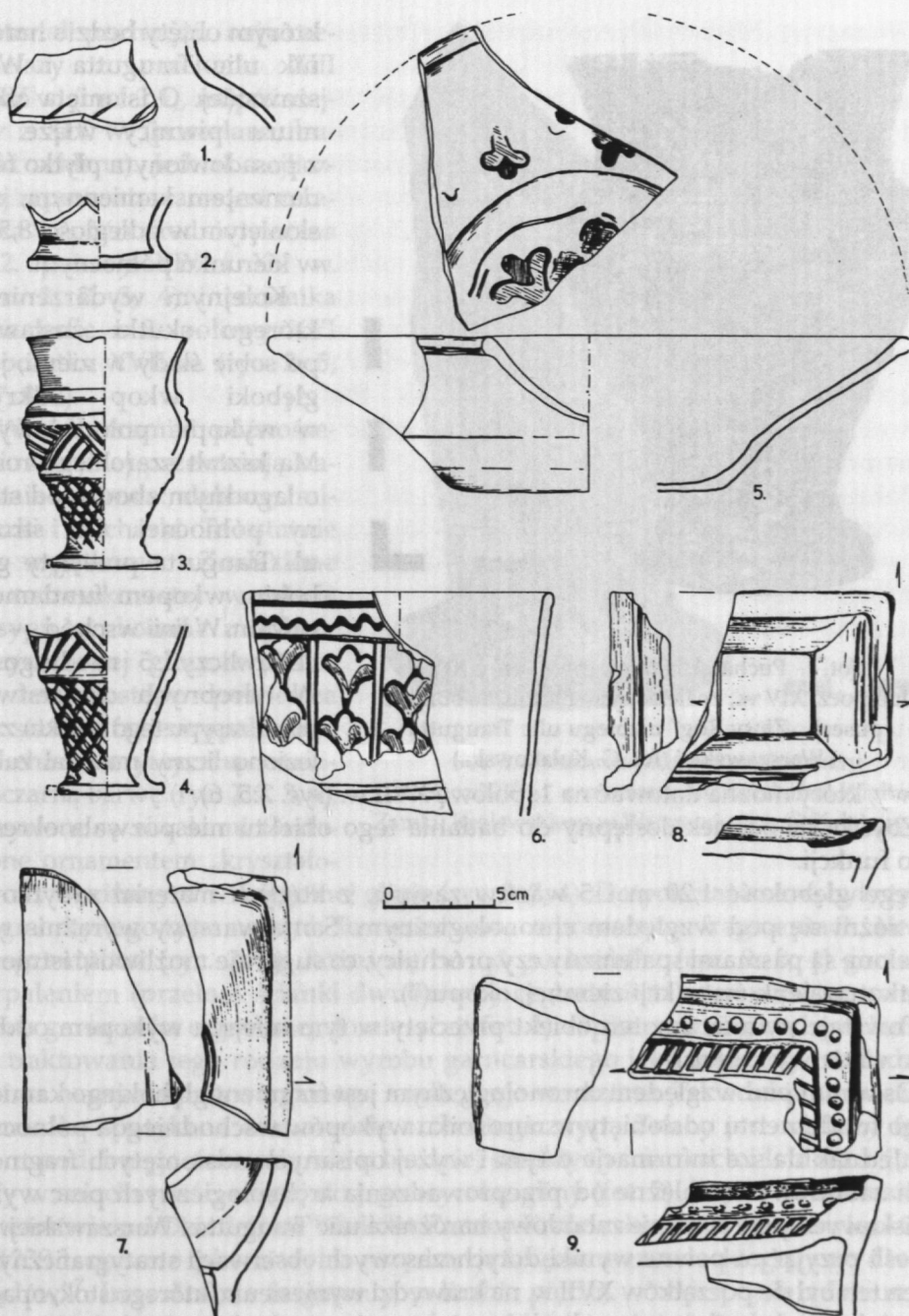
Ryc. 1B. Błonie, posesja „Złoty Róg”, miejsca prowadzonych prac archeologicznych (pole zakreskowane) oraz prawdopodobny przebieg krawędzi naturalnego wyniesienia strefy Rynku

⁶ Prace przeprowadzono na wniosek pp. Danuty i Ejuacha Mamiedowów właścicieli posesji. Wymieniając nazwiska inwestorów, podkreślam tym samym ich szczególne zaangażowanie i pomoc w trakcie prac archeologicznych.

Obszar obserwacji objął teren wielkości 14,5 x 14,0 m, będący środkową częścią projektowanego kompleksu (ryc. 1B). Specyficzny projekt posadowienia nowego nie podpiwniczonego budynku, opartego na ławach i tak zwanych poduszkach ograniczył pole badań do wykopu o szerokości 3,0 m i głębokości 2,20 m na całym obwodzie budynku i dwóch poduszek w partii centralnej o wymiarach 2,0 x 2,0 m i tej samej głębokości. Powstał tym samym rodzaj sondażu dający tylko częściowy wgląd w historię zamieszkania tego terenu.

W wykopach zachodnim i północnym znaleziono głównie warstwę czarnej ziemi przemieszanej z gruzem, w której wystąpiły fragmenty przedmiotów pochodzących z XIX i XX w., a także z XVI w. Podstawą dla oceny uwarstwienia tego obszaru stały się wykopy wschodni i południowy oraz częściowo północny i dwa centralnie położone małe sondáže. W wykopie wschodnim zarejestrowano 27 warstw kulturowych, 3 fundamenty i szczytową ścianę piwnicy. W wykopie południowym 10 warstw kulturowych. Cechą charakterystyczną jest ich ułożenie na gruncie naturalnym, calcu. Wzdłuż linii południe–północ, na ścianie wschodniej wykopu wschodniego zaobserwowano obniżenie poziomu gruntu naturalnego w kierunku północnym o średnio 20 cm. Natomiast w wykopie południowym, gdzie zarejestrowano najwyższy poziom calca, 80 cm od powierzchni, stwierdzono jego ostre obniżenie w kierunku zachodnim, poniżej dna wykopu budowlanego. Podobną sytuację zaobserwowano w wykopie północnym w jego części środkowej, jak również w sondażach części środkowej. Sytuacja ta pozwala na przeprowadzenie linii, łączącej punkty schodzenia poziomu gruntu naturalnego poza pole obserwacji, co oznacza, że wytyczamy granicę naturalnego wyniesienia (ryc. 1B). Występowanie stropu calca, 80 cm poniżej powierzchni współczesnej, zarejestrowano wcześniej na narożnikach południowo–zachodnim i północno–wschodnim Rynku.

Ilość wyróżnionych warstw kulturowych we wschodnim wykopie świadczy o intensywności użytkowania tej części miasta od XV w. Dowodem są fragmenty naczyń znalezione w warstwie osiadłej bezpośrednio na calcu. Ma ona miąższość od 30–40 cm w części północno–wschodniej do 20 cm w części południowej wykopu wschodniego i ma charakter nasypu wyrównującego. Bezpośrednio nad nią zalega warstwa o podobnej miąższości co warstwa wcześniejsza, jednak o innej budowie. Silnie zbita ziemia z drobinami węgla drzewnych — to cechy charakteryzujące warstwę użytkową. Znalezione w niej zabytki pochodzą z XV, XVI i XVII w. Nad nią ułożone są nasypy, z których jeden w kształcie soczewki o długości 2,0 m wydzielono jako warstwę nr 10. Znalezione w nim bardzo liczny materiał zabytkowy z przełomu XIII–XIV, z końca XIV i XV w. oraz 2. połowy XVI w. (ryc. 2: 1, 2, 3, 9). W te nawarstwienia wkopano piwnicę, której pozostałości znaleziono w narożniku południowo–wschodnim. W zasypie wkopu fundamentowego piwnicy znaleziono materiał późnośredniowieczny i z XVI w. Zachowane wyjścia sklepienia wykonane są z cegły o wymiarach 278 x 65 x 140 mm. Te informacje pozwalają wstępnie datować konstrukcję na 1. połowy XVII w. W wykopie odsłonięto tylko fragment zachodni obiektu. Jego główna część pozostaje pod ziemią do czasu II etapu budowy,

Ryc. 2. Błonie, posesja „Złoty Róg”, wybrane zabytki, fragmenty naczyń (1) datowane na przełom XIII–XIV wieku, (2, 3, 4) pucharki siwaki z końca XIV i z XV w., (5, 6) fragmenty talerza i kufła z 1. połowy XVII w.; fragmenty kafli: (7) z 2. połowy XVI w., (8) z końca XVI i początku XVII w., (9) z XVII w. (rys. U. Skwara)

Fot. 1. Pucharek ceramiczny z końca XIV lub pocz. XIV w., znaleziony w Błoniu, w obrębie posesji „Złoty Róg” u zbiegu ulic Traugutta i Warszawskiej (fot. G. Kułakowska)

tkowy, który można datować na 1. połowę XVII w. (ryc. 2:5, 6).

Zbyt krótki odcinek dostępny do badania tego obiektu nie pozwala określić jego funkcji.

Jego głębokość 1,20 m i 5 warstw zasypu, z których materiał zabytkowy nie różni się pod względem chronologicznym. Same warstwy wyraźnie rozdzielone są pasmami spalenizny czy próchnicy, co sugeruje możliwość istnienia krótkotrwałej konstrukcji ziemnej, okopu(?).

Powstaje pytanie czy ten obiekt przecięty w tym miejscu wykopem oddaje jego właściwy kształt?

Ostatnim pod względem chronologicznym jest fragment głębokiego kamiennego fundamentu odsłonięty w narożniku wykopów wschodniego i północnego. Jednak dalsze informacje o tym i wyżej opisanych odsłoniętych fragmentach zabudowy są zależne od przeprowadzenia archeologicznych prac wykopaliskowych przy II etapie zabudowy narożnika ulic Traugutta i Warszawskiej.

Jeśli przyjąć za pewne wyniki dotychczasowych obserwacji stratygraficznych, teren ten był do początków XVII w. na krawędzi wyniesienia, którego stok, opadający w kierunku północno-zachodnim, starano się zasypywać, niwelować.

Oprócz informacji o ukształtowaniu terenu i jego zabudowie, I etap budowy, a zarazem I etap prac archeologicznych przyniósł bogatą kolekcję zabytków. Są to głównie duże fragmenty naczyń i kafli ceramicznych. Ta właśnie cecha jest charakterystyczna dla warstw wysypiskowych. Znaleziony w warstwach

którym objęty będzie narożnik ulic Traugutta i Warszawskiej. Odsłonięta część muru piwnicy wiąże się z posadowionym płytko fundamentem kamiennym, odsłoniętym w odległości 8,5 m w kierunku północnym.

Kolejnym wydarzeniem, którego skutki zostawiły po sobie ślady w ziemi, jest głęboki wkop odkryty w wykopie południowym. Ma kształt szerokiego rowu o łagodnym zboczu od strony północnej. Od strony ul. Traugutta przecięty głębokim wkopem fundamentowym. W linii wschód — zachód liczył 5 m długości. W drobnych uwarstwie- niach zasypu tego obiektu znaleziono liczny materiał zaby-

materiał pochodzi: najwcześniejszy z przełomu XIII i XIV w. (ryc. 2:1), najpóźniejszy z XIX w. (porcelana, butelki szklane). Jednak najliczniej reprezentowana jest ceramika późnośredniowieczna z 2. połowy XIV i XV w. (ryc. 2: 2, 3, 4) i ceramika oraz kafle z 2. połowy XVI i początku XVII w. (ryc. 2: 5, 6, 7, 8, 9).

Wśród ceramiki późnośredniowiecznej przeważają naczynia stołowe: dzbany, miseczki i pucharki. Te ostatnie są wyjątkowe. Znalezione w soczewkowatej warstwie nasypu, wykonane z dobrze oczyszczonej gliny, wypalone bez dostępu powietrza w ostatniej fazie wypału, mają charakterystyczną stalowoczną barwę (ryc. 2: 2, 3, 4), nazywane są siwakami. Ozdobione ornamentem „kryształowym”, wycinanym w wilgotnej glinie (ryc. 2: 3, 4). Dotychczas znane były tylko fragmenty tego typu naczyń. Tu znaleziono, co prawda we fragmentach, ale cały egzemplarz (ryc. 2: 3). Różni się on od pucharków (ryc. 2: 2, 4) gorszym wypaleniem (przełom ścianki dwubarwny ceglasty i stalowy) oraz surowcem (głina garncarska o grubszej domieszce) (fot. 1). Opisane wyżej cechy skłaniają do traktowania tego rodzaju wyrobu garncarskiego jako lokalnego naśladownictwa naczynia przywiezionego z odległego warsztatu. Tak zdobione puchary są rzadko spotykane w materiale archeologicznym. Znany jest większy fragment podobnego naczynia, ale o bardziej smukłych ściankach i widocznej różnicy w szlachetności użytej do jego wyrobu gliny (fot. 2). Został on znaleziony w warstwie na Dziedzińcu Wielkim Zamku Królewskiego w Warszawie, który w 1339 r. opisano jako „zwykła rezydencja księcia mazowieckiego, jego dworu i sądów”⁷. Inne drobne fragmenty, w liczbie pięciu, w taki sposób zdobionych naczyń stołowych pochodzą z zasypu fosy oddzielającej siedzibę książęcą od mia-

Fot. 2. Pucharek ceramiczny, fragment z końca XIV w., znaleziony na Dziedzińcu Wielkim Zamku Królewskiego w Warszawie (fot. G. Kułakowska)

⁷ A. Wolff, *Źródła do dziejów Zamku Warszawskiego z lat 1313–1549*, „Rocznik Warszawski”, t. XV, s. 12.

sta Warszawy. Miejsce ich znalezienia w Warszawie określa czas ich używania na koniec XIV w.⁸

Drugą co do wielkości grupę ceramiki stanowią, XVII-wieczne, zdobione podszkliwnie naczynia stołowe. Popularnie nazywane pseudomajoliką, a w rzeczywistości stanowiące bogatą w formy i ornament kategorię naczyń zdobionych farbami ceramicznymi, a następnie powlekanych przezroczystą polewą ołowiową⁹. Prezentowane tu dwa naczynia, fragment kufła i talerza (ryc. 2: 5, 6) należą do grupy ornamentacyjnej naczyń zdobionych „brązowym okonturowaniem rysunku”¹⁰. Naczynia te zostały wykonane z gliny, która po wypaleniu ma barwę charakterystyczną dla wyrobów z warsztatów Miechocina koło Tarnobrzega¹¹. Powierzchnie obydwu naczyń są silnie zniszczone, a talerz ma przepalone i okopcone ścianki. Cechy opisane, jak i charakterystyka materiału zabytkowego, z którym wspólnie zostały znalezione pozwala określić czas ich powstania na 1. połowę XVII w.

Pośród fragmentów kafli piecowych znalezionych w wykopach I etapu badań archeologicznych na stanowisku „Złoty Róg”, przeważają te, pochodzące z 2. połowy XVI i z XVII w. Jest wśród nich 5 typów kafli płytowych i 1 egzemplarz kafła miskowego o otworze kwadratowym. Kafle te pokryte są ciemnozieloną ołowiową glazurą. Piece, do których budowy używano kafli miskowych, uważa się za wcześniejsze od prostokątnych, skrzyniowych o kablach płytowych. Kafel miskowy znaleziony w wykopie zachodnim (ryc. 2: 7) jest taki sam, jak znalezione na terenie Starego Miasta w Warszawie, dla których jako czas używania przyjmuje się 2. połowę XVI w.¹² W tym samym czasie w Błoniu budowano piece skrzyniowe o kablach płytowych (ryc. 2: 8, 9). Fragment kafła płytowego, który znaleziono w warstwie wysypiskowej razem z pucharkami (ryc. 2: 9) zdobiony bogatą plastyczną bordiurą jest przykładem stylistyki renesansowej. Kafel płytowy, jedyny tu prezentowany element pieca z XVII w. (ryc. 2: 8), znaleziony w warstwie w wykopie wschodnim, jest zdobiony motywem zbliżonym do gomólek okiennych. Ten rodzaj cieszył się w Polsce popularnością i chętnie budowano z takich kafli piece. Znane są one z Warszawy, Poznania, Tykocina, Ciechanowa¹³.

Wybrane i przedstawione fragmenty naczyń ceramicznych i kafli znalezione na niewielkim pod względem powierzchni obszarze zaplecza Rynku w Błoniu,

⁸ A. Świechowska, *Nowe materiały do budowy Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Rocznik Warszawski”, t. XV, s. 87; M. Dobkowski, *Ceramika z fosy grodowej na Dziedzińcu Wielkim Zamku Królewskiego*, „Kronika Zamkowa”, t. I (23), 1991, s. 96.

⁹ K. Meyza, *Włoska misa majolikowa, Catinetto, z fosy miejskiej Starej Warszawy*, [w:] *Archeologia w teorii i w praktyce*, pod red. A. Buko, P. Urbańczyka, Warszawa 2000, s. 637.

¹⁰ K. Meyza, *Pseudomajolika znaleziona na terenie Starego Miasta i Zamku Królewskiego*, „Kronika Zamkowa”, (1) 1991, s. 119, ilustracja barwna.

¹¹ K. Meyza, *17th Century Marbled Pottery from Warsaw and its origin*, [w:] *Imported and locally produced pottery: methods of identification and analysis*, pod red. A. Buko, W. Peli, Warsaw 1997, s. 129, 135.

¹² M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII w.*, Wrocław-Warszawa 1987, il. 13.

¹³ *Ibidem*, s. 135.

